

MÜASİR İNFORMASIYALAŞDIRMA CƏMIYYƏTİNDƏ ELEKTRON KATALOQUN TƏTBİQİNİN ƏHƏMIYYƏTİ

Demokratik və hüquqi dövlət quruculuğu yolunda inamla irəliləyən müstəqil Azərbaycan Respublikasında mühüm iqtisadi islahatların həyata keçirildiyi bir şəraitdə kitabxanaların işinin yaxşılaşdırılması, kitab fondunun zənginləşdirilməsi, müasir dövrün tələblərinə cavab verən soraq-bibliografiya aparatının, xüsusilə elektron kataloqlarının yaradılması mühüm vəzifələrdən biri kimi qarşıda durur. Azərbaycan kitabxanalarının dünya internet sisteminə qoşulması, inkişaf etmiş ölkələrin kitabxanaları ilə əlaqələr yaratması təqdirəlayiq hadisə kimi qiymətləndirilməlidir. Xarici ölkə kitabxanalarının kitab fondlarından istifadə imkanının qazanılması, oxucu sorğularının ödənilməsi bazar münasibətləri sistemində kitabxanaların rolunun müəyyənləşdirilməsini daha da aktualaşdırır. Bununla əlaqədar müasir şəraitdə mütəxəssis oxuculara kitabxana xidmətinin yeni tələblərə uyğun təşkil edilməsinə, kitabxana işinin avtomatlaşdırılmasına, elektron kataloqların yaradılmasına ciddi ehtiyac hiss edilməkdədir.

XXI əsrin informasiya texnologiyalarının xarakterik inkişaf istiqamətləri içərisində müxtəlif növlü, tipli və məzmunlu sənədləri mühafizə edən elektron informasiya daşıyıcılarının hazırlanması, sistemləşdirilməsi, mühafizəsi və şəbəkə rejimində uzaq məsafədən istifadəsi vacib yer tutur. Bütün bu istiqamətlər kompleks şəkildə elektron kitabxanaların yaradılmasında və elektron kitabxana-informasiya təminatının təşkilində ifadə olunur. Ənənəvi kitabxanalar kitabxanalararası abonoment, ölkədaxili və beynəlxalq kitab mübadiləsi və bir neçə fərdi xidmət formaları baxımından həmişə açıq və şəbəkə sənəd-informasiya sistemi olmuşdur. Elektron kitabxanalar isə müxtəlif sosial qurumlar, o cümlədən ənənəvi kitabxanalar tərəfindən yaradılan və şəbəkə xidməti imkanlarını xeyli dərəcədə genişləndirən supraçıq informasiya sistemləridir. Onlar tarixən mövcud olan şəbəkə kitabxana-informasiya xidmətinin yeni metod, vasitə və texnologiyalar baxımından məntiqi davamıdır.

Elektron kitabxanaların yaradılması üstünlükləri onunla izah edilir ki, istifadəçi müəyyən kitabxanaya gəlmədən, istənilən coğrafi ərazidə yerləşməsindən asılı olmayaraq həmin kitabxananın elektron resurslarından birbaşa istifadə edə bilər. Çap əsərlərini istənilən yerdə oxumaq daha əlverişli və rahatdır. Lakin onların geniş coğrafi məkanda axtarışı, tapılması və əldə edilməsi xeyli vaxt tələb edir. Elektron kitabxana vasitəsilə ən qiymətli və nadir nüsxəli ədəbiyyatdan istifadə etmək mümkün olur. Ən əsası isə elektron kitabxanalar həmişə açıq olur, ənənəvi kitabxanalardan fərqli olaraq oxucuya «əldədir», «istifadə üçün yararsızdır», «yoxdur» cavabı verilmir.

Şübhəsiz, bütün bu üstünlüklər elektron kitabxananın ənənəvi kitabxanadan daha etibarlı olması demək deyil. Belə ki, kompüter sisteminin işi dayandıqda, şəbəkədə rabitə xətti ləng və etibarsız işlədikdə, virus yayıldıqda və s. elektron kitabxanada ciddi problemlər yarana bilər. Bu baxımdan zəngin informasiya resurslarına malik olan kitabxanalar eyni zamanda informasiya bazarının əksər komponentlərinə sahiblik hüququnu da özündə saxlayır.

Elektron kataloqların təşkili sahəsində elektron kataloqlar informasiya sisteminin növ müxtəlifliyindən biri kimi kitabxanalararası avtomatlaşdırılmış əlaqələrin yaradılmasında və istifadəsində mühüm rol oynayır. Elektron kataloqların internetdə tətbiqi nəticəsində tələbatçı təkcə bibliografik informasiyanı istənilən vaxtda, istənilən yerdən almaqla kifayətlənmir, eyni zamanda müxtəlif kitabxanalarda mövcud olan külli miqdarda qiymətli nəşrlərlə tanış olur.

Hazırda kitabxanalar bəşəriyyətin mədəni, elmi irsinin qoruyucusu, ən əsası dünya informasiya məkanı ilə birbaşa əlaqə yarada biləcək mərkəz rolunu oynamaqdadır. Yeni tipli cəmiyyət olan informasiyalaşdırılmış vətəndaş cəmiyyəti gələcək kitabxanaları yalnız müxtəlif növ çap məhsulların saxlayıcısı kimi yox, həm də avtomatlaşdırılmış xidmət komponentlərini özündə cəmləşdirməklə oxuculara lokal və On line (uzaq məsafədən) rejimdə xidmət göstərə bilən informasiya müəssisəsi kimi görmək istəyir.

Məlumdur ki, kitabxana kataloqu hər bir kitabxananın ədəbiyyat fondunun məzmununu açır və oxuculara xidmət prosesində bələdçilik edir. Oxuculara xidmət və kitabxananın digər bütün fəaliyyəti məhz onun üzərində qurulur. Müasir dövrdə informasiyanın sürətlə artması və köhnəlməsi oxuculara operativ və coğrafi uzaqlıqdan asılı olmayaraq xidmət göstərilməsini diqtə etdiyindən ənənəvi kitabxana kataloqlarını bu gün elektron kataloqları əvəz edir.

Elektron kataloq oxuculara şəbəkə vasitəsilə kitabxananın ədəbiyyat fondunun tərkibi ilə tanış olmağı, öz sorğularına operativ və kitabxanaçı bibliografın köməkliyi olmadan uzaq məsafədən cavab almağı, ədəbiyyatı uzaq məsafədən sifariş verməyi təmin edir. Elektron kataloq kitabxana fondunun real uçotunu, oxucuların statistikasını, maraq dairəsinin müəyyən edilməsinə, kitabın hərəkətinin izlənməsinə, ədəbiyyat fondunun oxucu sorğusuna uyğun komplektləşdirilməsinə və yeniləşdirilməsinə, oxuculara müasir səviyyədə On line olaraq xidmət təşkil etməyə imkan verir.

Elektron kataloq həm də kataloqlaşdırıcı və bibliograf əməyini avtomatlaşdırmaqla kitabxananın kadr və maliyyə ehtiyatlarından səmərəli istifadəsini təmin edir. Bu isə Azərbaycan kitabxanaları üçün önəmli amillərdən biridir. Digər tərəfdən elektron kataloq kitabxanaçı kadrlardan müasir kitabxana-informasiya texnologiyalarını bilməyi tələb etdiyindən, kitabxanaçıların intellektual səviyyələrinin yüksəldilməsi üçün stimül yaradır.

Elektron kataloqun ənənəvi kitabxana kataloqundan əsas üstünlüklərindən biri oxucu sorğusunun daha dolğun yerinə yetirilməsidir. Bu gün rəqəmli texnologiyanın inkişafı kağız üzərindəki informasiyanın elektron formaya çevrilməsinə imkan verdiyindən elektron kataloqdan istifadə edən oxucu On line olaraq öz tələbatına uyğun ədəbiyyatın kitabxanada mövcudluğu haqqında bibliografik məlumat almaqla yanaşı, onun elektron versiyasını da əldə edə bilər.

Elektron kataloq kitabxananın fondu haqqında biblioqrafik informasiyanın daha etibarlı qorunmasını təmin edir. Belə ki, ənənəvi kataloqda kataloq kartoçkalarının məhv olması ilə həmin ədəbiyyat haqqında informasiya itirilmiş olur. İtirilmiş informasiyanın bərpası üçün onun aşkar edilməsindən asılı olaraq əlavə vaxt və maliyyə resursları tələb olunur. Xüsusilə çoxmilyonlu fonda malik olan kitabxanalarda bu proses çox çətindir. Elektron kataloqun tətbiqi isə kitabxana fondunun real uçotuna nail olmağı mümkün etdiyindən, həmçinin ədəbiyyatı vaxtında qaytarmayan, onu itirən, xəsarət yetirən «intizamsız» oxucularla effektiv mübarizə aparmağa imkan yaradır.

Elektron kataloqun təşkili bu gün bütün dünyada tətbiq olunan və müasir kitabxana-informasiya texnologiyasının əsasını təşkil edən UNIMARC formatı əsasında həyata keçirilir. Maşınla oxunan UNIMARC formatı biblioqrafik yazıların kodlaşmış formada hazırlanmasını təmin edir. Bu isə elektron kataloqun əsas funksiyasının yerinə yetirilməsində, oxucu sorğusunun işlənməsi nəticəsində bir qiymətli nəticələrin əldə edilməsini təmin edir. Kodlaşmış informasiya həmçinin informasiyanın daxil olması zamanı baş verə biləcək orfoqrafik səhvlərin aradan qaldırılmasına imkan verir. Bunun nəticəsində isə oxucu sorğusunun yerinə yetirilmə imkanını qat-qat artır.

UNIMARC formatı daha geniş təsvir ünsürlərinə malik olduğundan elektron kataloq istifadəçilərə ənənəvi kataloqdan fərqli olaraq daha geniş axtarış imkanları verir. Bunun nəticəsində oxucu sorğusu operativ və dəqiq yerinə yetirilir. Bununla da yeni xidmət üsulları formalaşır ki, bu da kitabxananın imicini artırmaqla onun oxucu kontingentinin və oxucuların davamiyyətinin yüksəlməsinə səbəb olur.

Elektron kataloqlar dünya kitabxanalarının internet vasitəsilə yayılan əsas informasiya mənbəyidir. Elektron kataloq olmadan kitabxanada kompüter əsasında tətbiq edilən bütün işlərin xarakteri dar məna daşıyacaqdır. Elektron kataloqa malik olan kitabxana öz fondunu daha geniş şəkildə əks etdirə bilər, geniş oxucu-tələbatçıların nəzərinə çatdırıla bilər, bütünlükdə kitabxana sisteminin ümumi səviyyəsinə və keyfiyyətinə fəal təsir göstərə bilər. Qeyd etmək yerinə düşər ki, elektron kataloqları dünya miqyasında təkcə bir kitabxana daxilində axtarışı məhdudlaşdırmır. Oxucu-tələbatçı eyni zamanda ona lazım olan informasiyanın axtarışını digər kitabxanalarla əlaqəli şəkildə apara bilər, istədiyi materialı əldə edə, mütləq dolğunluğu yaradar. Buna görə də respublikamızda elektron kataloqlarının yaradılmasına mühüm ehtiyac duyulur. Daha doğrusu, ənənəvi kataloqlarla yanaşı elektron kataloqlarının təşkil edilməli, onun vahid sistemi yaradılmalı, formalaşdırılmalı, bütün ərazi, hətta bütünlükdə ölkə kitabxanalarının fondlarını əhatə etməli və onları internetə təqdim etməlidir.

Kitabxana şəbəkələrində elektron ehtiyatlarının kataloqlaşdırma problemləri daha mürəkkəb xarakter daşıyır. Elektron ehtiyatlarının təkcə əldə edilməsi, yerləşdirilməsi, internetə verilməsi deyil, həm də bütün informasiyanın həcminə görə kataloqlaşdırılmasını nəzərə almaq lazımdır. Bunsuz bütün sənəd-informasiya ehtiyatlarının kataloqlaşdırılması mümkün deyildir. Bu da bir sıra sənədlərin işlənmə və istifadəmə məhdudluğuna səbəb olur. Buna görə də elektron informasiya

kütləsini düzgün müəyyənləşdirəcək iki cəhəti: elektron ehtiyatlarının kataloqunun yaradılması və internetə verilən kataloq ehtiyatlarının təşkilini xüsusi nəzərə almaq lazımdır.

Burada ABŞ, Almaniya, Rusiya və digər ölkə kitabxanalarının təcrübəsi xeyli diqqəti cəlb edir. Rusiyada elektron kitabxanaların yaradılması istiqamətində bir neçə milli və regional layihə və proqram işlənmiş və onların bəziləri təcrübədə reallaşdırılmışdır. Onlardan Rusiya dövlət məqsədli elmi-texniki proqramını, elm və təhsil sahəsində «Ali məktəblər və elmlər üçün milli kompüter telekommunikasiya şəbəkəsinin yaradılması» proqramını, Rusiya Mədəniyyət Nazirliyinin «Rusiya mədəniyyəti (2001-2005) federal proqramının «elektron kitabxanalar» altproqramını misal göstərmək olar.

Azərbaycanda ilk dəfə olaraq elektron kataloqun yaradılması Bakı Dövlət Universitetində Əməkdar elm xadimi, tarix elmləri doktoru, professor A.Xələfovun rəhbərliyi ilə “Kitabxanaların kompüterləşdirilməsi” elmi tədqiqat laboratoriyasında həyata keçirilmişdir. Laboratoriyanın əməkdaşları qısa müddət ərzində dövrü mətbuat, xarici, rus və Azərbaycan dilində olan ədəbiyyat fondunun, nadir kitablar və dissertasiya fondunun elektron bazasının yaradılması işinə başlamışlar. Hazırda BDU-nun Elmi Kitabxanası bir çox ölkələrin kitabxanaları ilə müqayisə ediləcək dərəcədə inkişaf etməkdədir. Bu təcrübədən Azərbaycanın digər kitabxanalarının da yararlanması məqsəduyğun olar.

Onu da qeyd etmək ki, bu sahədə bəzi iri kitabxanalar, o cümlədən M.F.Axundov adına Azərbaycan Milli Kitabxanası, Respublika Prezidenti İşlər İdarəsinin Kitabxanası, MEA Mərkəzi Elmi Kitabxanası, Respublika Elmi Texniki Kitabxanası, Respublika Elmi Pedaqoji Kitabxanası və başqaları müəyyən işlər görmüşlər. Bu kitabxanaların internetə qoşulması böyük nailiyyətdir və elektron kataloqların yaradılıb təkmilləşdirilməsinə müsbət təsir göstərəcəkdir.

Bununla belə, ölkəmizdə hələ də elektron kataloqların geniş şəkildə təşkil olunmaması onun tətbiqi imkanlarını xeyli çətinləşdirir. Halbuki respublika kitabxanalarında elektron kataloqların tətbiqi soraq-informasiya prosesini səmərələşdirər, ən qiymətli sənədlərin əldə edilməsini və tələbatçılara çatdırılmasını sürətləndirər.

ƏDƏBİYYAT

1. Xələfov A.A. *Kitabxanaşünaslığa giriş (Dərslük. H.3)*. –B.: Bakı Universiteti Nəşriyyatı, 2003.–314 s.

2. Xələfov A.A., Kurbанов А.И. *Проблемы компьютеризации библиотек Азербайджана // Библиотечное дело: Материалы конференции*. – М., 2000.–С. 36-37.

3. Лавренова, О.А. *Электронные каталоги: тенденции и практика Российской государственной библиотеки // Науч. и тех. б-ки.–2000.–№2.–С.29-35.*

4. Мотрененко, И.Л. *Традиционные и электронные каталоги: дифференцированный подход // Библиография.–2001.–№2.–С.59-67.*

5. Кузмин Е.И. Библиотеки и федеральная программа «Культура России» (2001- 2005)
// Науч. и тех. б-ки.– 2001.–№1.–47-63.

ОРУДЖ ГУЛИЕВ

***Роль применения электронных каталогов
в современном информационном обществе***

РЕЗЮМЕ

В статье проанализированы состояние и организация электронных каталогов в системе библиотечного фонда. Здесь же выявлена их роль в обслуживании широких кругов читателей-пользователей документально-информационной базы библиотек с помощью интернета с разными библиотеками стран мира и внутри страны.

Oruj QULIYEV

***In the society of modern to inform
electron catalogue importance of the application***

SUMMARY

In the article role of the electron creation of the electron catalogue have been investigated in the Azerbaijan Republic in libraries. Importance of the electron catalogue have been investigated in paying in the modern society informed of the surveys reader.